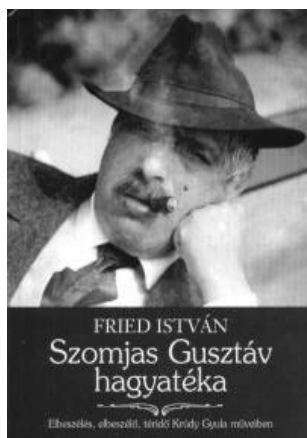

Krúdy és Márai titkai nyomában

FRIED ISTVÁN: SZOMJAS GUSZTÁV HAGYATÉKA.
ELBESZÉLÉS, ELBESZÉLŐ, TÉRIDŐ KRÚDY GYULA MŰVEIBEN;
ÍRÓ ESŐKÖPENYBEN. MÁRAI SÁNDOR PÁLYAKÉPE

Új Palatinus-Könyvesház
Budapest, 2006
328 oldal, 2800 Ft

Márai Sándor *Béke Ithakában* című regényének három narrátora három eltérő választ ad arra a kérdésre, milyen volt valójában Ulysses. Ha még több emlékező van, csak a mitológiai hős sokféleségéhez szolgáltatnak újabb adalékot. „Milyen író Márai? Sokféle, amilyennek az olvasók határainkon belül és azon túl, értelmezők a határon innen és azon túl látjuk, látni szeretnénk.” – mondja Fried István. Író, aki gőgjében olykor még önmagával sem áll szóba? A kisebb-nagyobb kollektívum vagy éppen a korszakváltással küszködő világ dolgaira érzékenyen, részvétellel reagáló gondolkodó? Modorosság vagy letisztult, karteziánus tiszta-ság? S a művek – hová sorolhatók egyáltalán? Utaljuk vissza a 19. század literatúrájába (nem volt kezdeményező író – Szegedy-Maszák Mihály)? Vagy éppen az előre, a posztmodern felé mutató útbejárásait hangsúlyozzuk – miként Kulcsár Szabó Ernő teszi? A legnagyobbak között kell látunk avagy megelégedhet a szerényebb hellyel? Milyen író Krúdy Gyula? Biedermeieres, neoromantikus hangulatok nosztalgikus visszaálmódója vagy illúzióit vesztett, nagy szatirikus és ironikus? Csak „gordonkázik” vagy éppenséggel a kritikai realizmus mestere? Fried István nem akar megfellebbezhetetlen ítéleteket mondani, számára a *talán* a legőszintébb szó. „némi talán (nem bizonyosan)” – írja, amikor az irodalomtörténész kolléga véleményének (lehetséges) árnyalásáról beszél. Ám ne higgyük, hogy írásainak jellemzője az egyik állítást a másikkal kiütő jelentésszóródás. Hiszen határozottan és egyértelműen arról számol be, hogy ő milyennek látja Márait, a Krúdyt olvasó Márait és azt a Krúdy Gyulát, akinek Márai és az őt olvasó újabb irodalom, valamint a modern prózaelméleti gondolkodás tükrében megdöbbenően új arca mutatkozik meg. Hívók és ellenhívók között Fried István a folyamatos újraolvasás és -értelmezés útját választja, miközben nem téveszti szem elől legújabb irodalmunk hagyományértelmezéseit: „azt nevezetesen, hogy az »élő« vagy az élőnek számító irodalomból »vissza«-következtetve miképpen írhatunk le egy klasszikussá vált, kanonizált, de újrankanonizálást igénylő írói pozíciót”.

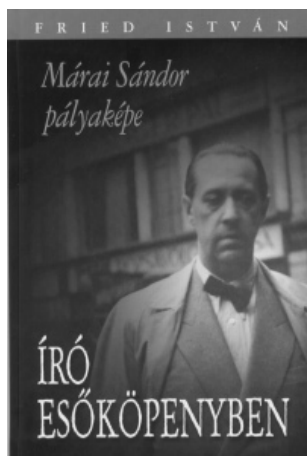
A Krúdy-könyv bevezetőjében megfontolandó módszertani dilemmával szembesülünk. Milyen könyvet nem érdemes írni Krúdyról? (A kérdés Máraira is vonatkozik.) Például életrajzot. Hiszen nem előzte meg olyan kutatás, mely ezt lehetővé tenné. Kimerítő, múró!

műre „lépkedő” pályarajz ideje sem jött el, mivel mind a Krúdy-, mind a Márai-szövegfilológiának nagyon sok tennivalója van. Talán a szerzőnek nincs is igazán kedve a monográfiához, sem a nagyhoz, sem a kicsihez. Kötetei között egy ilyen sem akad. Inkább ismeretlen összefüggések, tisztázatlan poétikai problémák részeiből próbál az egészre következtetni.

Mindkét könyv megkerülhetetlen kérdése mű és életrajz, önéletrajzi és empirikus szerző viszonya, a kissé túlfeszített „szerző halála” tézis (Roland Barthes) fölülvizsgálata. A szerző ugyanis nem (vagy nem úgy) hal meg, ahogy az elméleti dogma föltételezte. Nem kétséges a létezett szerző és a regényfigura azonosítása, a Krúdy-élet beleértése a Krúdy-művekbe talán a mai napig sok kárt okozott. Am hasonlóképpen veszedelmes dolog a szerzőkép és a figurák konstruálásának folyamata közötti párhuzamokat semmibe venni. Szindbád és Krúdy természetesen nem azonos. De vannak művek és életművek (Krúdy és Máraié mindenképpen közējük sorolható), ahonnan az életrajzi elemek kiiktathatatlanként és a művek értelmezéséhez – nem mindent kizáró alapmagyarázatként – hozzátartoznak. Krúdyt lehetetlen elképzelni a Nyírség, a Felvidék vagy a régi Óbuda nélkül. Ha Márait olvasunk, Kassát látjuk és a száműzetés valós helyszíneit – persze a hazatérés Ithakája nélkül.

Fried István a Krúdy-legendák mögé akar nézni. Így derül(het) ki például az, hogy ez az ösztönösnek tűnő író mi mindent olvasott, milyen világirodalmi tájékozottsága volt, s ebből a szempontból természetesen kitüntetett helye van az angol és az orosz irodalomnak. Az sem meglepő, hogy az író teremtett alakjaiban igen gyakran a saját személyiségét sokszorozza meg. „A regényíró lehetséges éneje, beleértve a rossznak tartott éneit is, valamennyien potenciónalis personák” – olvasható Wellek és Warren hajdani kézikönyvében. Fried István pedig imponáló tájékozottsággal és empátiával sorolja Krúdy kifogyhatatlan multiplikációit, alteregoit, az inter- és intratextualitás leleményeit. Hiszen a lehetséges én nemcsak első szinten bújhat álarc mögé. A teremtett világ hősei angol és orosz regények hősei mögé rejtőznek. Ugyanezt teszi a *Szindbád hazamegy* írója, amikor a másik író teremtett hősének történetében – többek között – önmagát és azt a bizonyos másik író is meg tudja mutatni. Ilyen és ehhez hasonló jelenségek miatt fokozottan érzékelhetjük a Krúdy-könyv végére tett Gadamer-idézet igazát: „A játék megmutatásában láthatóvá válik, ami van. Megmutatkozik és napvilágra kerül benne, ami egyébként rejtve van és láthatatlan.”

Az *Író esőköpenyben* visszatérő kérdése: valóban polgári író, a polgárság írója-e Márai Sándor? Az ádáz támadók szerint igen. Horváth Márton például „a polgári írók legöntudatosabbjaként” aposztrofálta Márait. Szigeti József „nagypolgári elzárkózást” emlegetett. A marxistának éppen nem nevezhető oldalról Féja Géza ugyancsak megbélyegzésnek számító kijelentése: Márai mint „asszimiláns” a „polgárfiú jellegzetes lázadását” testesíti meg. Fried István mindjárt a könyv elején leszögezi. „...Márai Sándor mindig önéletrajzot ír, azaz sohasem ír önéletrajzot”. Ebből azonban még a kritikában, irodalomtörténetben is többnyire az következett, hogy az önéletrajzi vagy annak látszó művek homodiegetikus elbeszélőjét azonosították a könyv címlapján megnevezett empirikus szerzővel, s autentikus Márai-életrajzot olvastak ki a művekből. Ezért tapasztalta Márai, hogy „vélt személyisége elfedi a műveket”. Hogy félreértések, félremagyarázások veszik körül. Nem volt egyedül, hiszen ettől a torzított képtől szenvedett például Németh László is, akivel

Helikon Kiadó
Budapest, 2007
240 oldal, 3490 Ft

egyébként kölcsönösen nem szívlelték egymást. Ám alaposabban szemügyre véve a dolgot éppen azt tapasztaljuk, hogy például a népi-urbánus vitának valamennyi résztvevőjétől számottevő távolság választotta el mindkettőjüket. A rájuk aggatott jelzőkből minősítések lesznek. Márainál ráadásul a külső, a neki tulajdonított életvitelt is azonosítják irodalmával. A Márai Sándor tulajdonnevet azonban nyilvánvalóan nem a szorgalmasan összegyűjtött életrajzi tények kartotékdobozaiból ismerjük meg, hanem abból a gondolati, hangulati, mentalitásbeli egységből, amit ez a név a magyar olvasónak jelent. Fried István tehát joggal hangsúlyozza, hogy végül is minden az olvasás folyamán dől el, mivel a szövegbe kódolt narrációs és retorikai elemek szinte előírják az olvasó számára a szerző megalkotását. Ez az olvasó a jobbik esetben felfogja a mű intencióját. Rosszabbikban a szerzőnek vélt valaki azonos lesz azzal, akinek a neve a címlapon olvasható. „Költészet és valóság” között (az olvasó számára is) rejtélyes kapcsolatok szövődnek – példázva Ricoeur tézisének a történelem fikcionalizálásáról és a fikció historizálásáról, melynek kölcsönös súrlódásából, csiszolódásából születik meg a narratív identitás. Márai tudós értelmezője úgy látja, hogy Márai gyakran instabil, diffúznak tetsző ön(maga)-elbeszélésében „egy nem bizonyosan lezáruló/lezárható önazonosság-létesüléssel” szembesülünk.

Az életművé vált életnél is fontosabb, ami Márainál az írói én konstruálásával történt. Milyen értékektől kell búcsúznia? S az értékek körébe itt egyaránt beletartozik mindaz, amit a családtól, osztálytól vagy a századfordulós modernitástól örökölt. „Polgár voltam (ha karikatúra is), ma is az vagyok, örege, idegen hazában. Polgárnak lenni nem volt számomra osztályhelyzet – mindig azt hittem, hivatás ez. A polgár számomra a legjobb emberi tünemény volt, akit korszerű nyugati műveltség alkotott...” Ám „a felemás állpolgári pesti panoptikumban” – folytatódik az idézet – „nem volt számomra eleven polgári légkör – igen, mint én magam, ez is csak karikatúrája volt annak, aminek emlékét Kassáról elhoztam és hűségesen őriztem.” Ilyen és ehhez hasonló kijelentések – mondja Fried István – fölöttébb problematikussá teszik a polgárság írójának besorolását.

A Márai-művekből megismerhető személyiség bizonytalan polgári mivoltában, s végképp bizonytalan – minden akarat és racionalitás mellett (ld. az *Egy polgár vallomásai* ráció-ódaja) – a személyiség megalkothatóságát és föltárását illetően. „Miféle ének férnek meg békésen vagy békétlenül a személyiségben, s mennyire tárható föl önmagának vagy másnak a személyiség?” – kérdezi a szerző, hogy aztán kitérüljön és rejtőzzen az életműre oly jellemző libikókája helyett egy még fontosabb kulcsszóval, a kilépéssel (exkurzus) jelezze a társadalmiasult ösztön-én megközelítésére tett írói kísérleteket. A tanulmányokban visszatérő kérdés, hogy a személyiség megalkothatósága iránti kételyekkel párhuzamosan hogyan inog meg a világ nyelvi uralhatóságának hite. Ezek a kételyek azonban nem vezetnek a nyelv tudatos lerombolásához. Marad – egyetlen bizonyossággal – „a jól megfogalmazott mondat”. Ezeket a dilemmákat fedezi föl a Krúdyt olvasó Márai. A „nekrofil elemeket” látja: ahogy föltűnik „a hajporos barokk mögött a halotti

maszk vigyora”. Látja a kiüresedő, személyiségük magjától megfosztott, olykor extravagáns szerepekbe, szerelmi és gasztronómiai kalandokba menekülő hősöket, akiknek mechanizálódását, elidegenedését csak látszólag takarja el a stílus pompája. A recenzens igen egyetértően olvasta a Mészöly Miklós Krúdy-értelmezésére utaló sorokat. („Krúdy azok közé tartozik, akik számára a »strukturált valami« inkább csak arra való, hogy egy metszően éles bizonytalanra hívja fel a figyelmet... Mintha csak azért lenne a sok szó és mű, hogy a »kihagyott« lehessen világosabb...”) Noha azzal is egyetért, hogy a mai Krúdy-kutatásban túlozni sem szabad Mészöly instrukcióit.

A *Szomjas Gusztáv hagyatéka* érzékeny elemzései az avíttnak és/vagy különcknek látzó tematika egzisztenciális érdekelttségét lépésről lépésre bontják ki. Az epekedő, érzelmileg hiperaktív urak és úrnők a szemünk láttára igyekeznek megkonstruálni másféleképpen megkonstruálhatatlan önmagukat. Prózatörténeti fordulópont körvonalazódik, hiszen a mimetikus-realista prózának hátat fordítva már nem a cselekmény során születik a szubjektum illetőleg a cselekmény kibontakozását nem személyiségek konfliktusai determinálják. Az önazonosság tételezése válik egyre problematikusabbá. Rögzíthetetlen, ambivalens figurák sora jelzi a személyiség kétségessé válását: „mindenkit másnak látnak, mint aki, mivel mindenki másnak látná-láttatná önmagát és környezetét, mint aki/ami”.

A Krúdy-epika – ez is kiténik Fried könyvéből – nagyon radikálisan vágja el a szálakat a naturalista, a realista vagy a „programosan” lélektani regénnyel. Modernségét igazolandó sokan az 1910-es, 20-as évek „regénylázadáshoz”, mindenek előtt Prousthoz hasonlítják. Az ugyan nem kétséges, hogy Krúdy is „az Idő költője” (Kárpáti Aurél), műveinek időszerkezete azonban egészen más. Proust sok ezer oldalán az olvasó szinte beleszédül a jelen és a múlt közötti ingázásba. Krúdy prózájában jelen és múlt oly módon csúszik egymásra, hogy észrevétlenül kialakul egy harmadik, irreális idősíki. Nemcsak az elbeszélő meghatározhatatlan, a tér és idő szabta korlátok is semmibe vésnek. A *Boldogult úrfi-kor, mint allegorikus téridő* című tanulmány – a modern térpoétika szempontjait is kamatoztatva – mintaszerűen mutatja ki az idő térré és a tér idővé válásának folyamatát. Hiszen a *Bécs városához* címzett vendéglő és az emlékezésben jelenné tett és újjajelentett Bécs városa között szünet nélküli az átjárás. A múlt idő (amikor Ferenc József volt a király) és a jelen másolódik egymásra, s a vendéglő egyszer csak rész-egész viszonyba kerül Bécs városával. Ennek az „egymásra olvasásnak” számtalan más műben tanúi lehetünk. A *Rezeda Kázmér szép életében* például a címszereplő régi korok divatát újítja fel. A komparatiztika európai híru tudósa különösen elemében van, amikor művek egymásra olvasását mutathatja ki. Jókai (*Az arany ember*), Gogol (*Holt lelkek*), Turgenyev (*Tavaszi hullámok*) átírása, szövegbe léptetése mellett legalább olyan fontos az operákkal, operacímekkel és történetekkel (*Carmen*) való manipulálás. Miközben kirajzolódik Krúdy és Márai nyelvi-poétikai fordulatának összetettsége, a szerző a sokféle modernségváltozat között is próbálja hőseit elhelyezni. Mikor melyikhez közelíthetjük Krúdyt és Márait? A két könyv tanulsága az is, hogy az irányzatpoétikai besorolás merevsége és áttekinthető időbeli tagolása helyett inkább a kereszteződésekre, párhuzamosságokra kell figyelniünk. Mindazonáltal fordulatok, váltások figyelhetőek meg. Hogyan fordul át Krúdynál a századfordulós modernség elbeszélő magatartása? Hogy aztán az 1920-as években például Márai Sándort terelje a másodmodernség poétikája felé.

Olasz Sándor